

MONIKA ZIELONA-JENEK

ODDZIAŁYWANIE SUGESTYWNE NA ZEZNANIA MAŁOLETNICH

I. WPROWADZENIE

Sądy jako organy powołane do rozstrzygania w sprawach karnych i cywilnych dążą do ustalania faktów, które stają się przesłankami dla decyzji procesowych. Zakłada się przy tym, iż w oparciu o dostępne dowody możliwe jest obiektywne poznanie rzeczywistości, odtworzenie informacji będących przedmiotem uwagi sądu¹. Dochodzenie do prawdy na podstawie dowodów nie dostarcza wniosków pewnych, należy je zatem traktować jako mniej lub bardziej prawdopodobne. Z tego powodu ustawodawca dopuścił możliwość korygowania decyzji procesowych, np. poprzez ich zaskarżenie i ponowne rozważenie.

Decyzje procesowe podejmowane są na podstawie dowodów, w tym – zeznań świadków. Świadkiem może być każda osoba, która w tym charakterze została wezwana przez organ procesowy, by złożyć zeznanie, ponieważ według posiadanych przezeń wiadomości posiada ona informacje istotne dla toczącego się procesu. Przepisy dopuszczają, by w roli tej występować mogła każda osoba posiadająca takie informacje, również dziecko. Osoby nieletnie są traktowane przez prawo jako szczególna kategoria świadków, których dotyczą dodatkowe ustalenia w zakresie praw i obowiązków (konieczność wzywania obok samego świadka jego prawnego opiekuna, stosowanie wyjaśnienia o znaczeniu prawdy w miejsce przyrzeczenia prawdomówności, szczególne rozstrzygnięcia w zakresie prawa do odmowy udzielenia odpowiedzi na pytania i składania zeznań². Dochodząc do prawdy materialnej i ustalając fakty, sąd korzysta z dowodów, oceniając ich wartość. Oparcie ostatecznego postanowienia na pewnych dowodach i odrzucenie innych wynika z całokształtu przeprowadzonych dowodów, zasad logicznego rozumowania, wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego sądu. Sąd ma przy tym możliwość skorzystania przy ocenie z wiedzy specjalistycznej, której dostarczają biegli.

W świadomości powszechnej istnieją liczne wątpliwości co do wartości i wiarygodności zeznań dostarczanych przez dzieci. Opinie te związane są z przekonaniem o mniejszych (w porównaniu z dorosłymi) kompetencjach poznawczych dzieci, ich ograniczonymi umiejętnościami zapamiętywania, trudnościami w oddzielaniu fantazji od rzeczywistości, uległością wobec

---

¹ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1998.

² E. Płacheta, *Kodeks postępowania karnego*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2006.

zniekształcających wpływów. Psychologia sądowa (szczególnie zaś psychologia zeznań świadków) to dziedzina, w której naukowo eksploruje się kwestię wiarygodności zeznań. Problematyka ta obejmuje m.in. warunki modyfikujące skuteczność wpływów znieskształcających zeznania. Jednym z rodzajów oddziaływań, które analizowane są w kontekście zeznań sądowych jest oddziaływanie sugestywne. Badania sugestii dokonywane na użytek wymiaru sprawiedliwości koncentrują się wokół poszukiwania odpowiedzi na pytanie: czy i w jakich warunkach możliwe jest znieskształcenie zeznań świadka przez oddziaływanie sugestywne innych osób, a także – które z zeznań świadków można uznać za wiarygodne.

Szeroki nurt analiz przeprowadzonych w ramach psychologii sądowej dotyczy podatności dzieci na sugestie. Przeprowadzone liczne badania zasadniczo potwierdzają powszechne opinie o większej uległości dzieci na wpływy sugestywne. Zauważalna jest przy tym jednak znaczna niespójność w wynikach oraz duże zróżnicowanie indywidualne w ramach poszczególnych grup wiekowych. Zebrane dane stanowią podstawę do stawiania pytań na temat natury podatności na sugestie i mechanizmów odpowiedzialnych za uleganie wpływowi sugestywnemu. W odpowiedzi na nie stworzono szereg hipotez wyjaśniających procesy oddziaływania sugestywnego oraz warunki mu sprzyjające.

II. PODSTAWOWE POJĘCIA

Termin „sugestia” jest pojęciem szerokim, używanym również w języku potocznym. W literaturze psychologicznej jest on definiowany w dwojaki sposób: jako proces wpływania lub jako bodziec, za pomocą którego dokonuje się wpływu³. Analiza różnych ujęć sugestii pozwala wyodrębnić cechy definicyjne tego pojęcia. Należą do nich:

1. Werbalna lub obrazowa forma przekazu.

Zasadniczo sugestia ujmowana jest jako bodziec o charakterze werbalnym lub obrazowym⁴. Istnieją jednak propozycje rozszerzenia definicji sugestii do znaczenia wieloelementowej sytuacji sugestywnej, składającej się z określonych warunków zewnętrznych (czyjaś obecność, relacje między ludźmi, sposób dokonywania sugestii) i wewnętrznych (stan utrudniający samokontrolę, oceną sytuacji)⁵.

2. Wpływ na odbiorcę.

Celem sugestii jest wywołanie określonych reakcji u jej odbiorcy (opinii i postaw, przebiegu procesów psychicznych i fizjologicznych, zachowań). Za sugestię uznać można zarówno intencjonalne, świadome działanie, jak i oddziaływanie nieświadome.

³ *Słownik psychologii*, red. A. S. Reber, E. S. Reber, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.

⁴ *Słownik psychologii*, red. J. Siuta, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2005.

⁵ V. A. Gheorghiu, *Sugestia*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1987.

3. Oderwanie od procesów racjonalnej refleksji i logicznej analizy.

Zwraca się uwagę na odrębność oddziaływania sugestii od przebiegu procesów racjonalnej oceny. Sugestia jest zatem wyraźnie odróżniana od argumentowania lub nakłaniania⁶. Wprawdzie niektórzy autorzy rozszerzają definicje sugestii, uznając za nią każde oddziaływanie wywołujące zmianę, także np. polecenia czy przekonywanie, pogląd ten jest jednak poddawany krytyce.

4. Potencjalny charakter reakcji zawarty w sugestywnym bodźcu.

Osoba, do której kieruje się sugestią, ma możliwość działania zgodnie z przekazem sugestywnym i niezgodnie z nim. Cecha ta odróżnia sugestię od działania w sytuacji przymusu.

Sugestywne oddziaływanie na treść wspomnień, będące przedmiotem niniejszych rozważań, jest jednym z rodzajów sugestii. Na użytek niniejszych rozważań zdefiniowano je jako taką formę wpływu, gdy jedna osoba oddziałuje za pomocą komunikatów werbalnych na treść wspomnienia własnego doświadczenia drugiej osoby. Celem tego oddziaływania jest dokonanie zmiany w treści wspomnienia w kierunku pożądanym przez sugerującego. Oddziaływanie to odbywa się bez użycia przymusu i poza procesami racjonalnej analizy wpływu. Jego odbiorca (przynajmniej potencjalnie) ma możliwość dostosowania wspomnienia do treści sugestii lub też jej odrzucenia.

W warunkach naturalnych sugestie na temat wydarzeń autobiograficznych podawane są osobie jako informacje na temat jej własnych doświadczeń, pochodzących z różnych źródeł (od innych świadków zdarzeń, ekspertów, np. policjantów). Za pomocą sugestii oddziałuje się na treść wspomnienia osobistego przeżycia, w jej działaniu pośredniczą więc procesy percepcji źródła informacji (jako wiarygodnego i o uczciwych intencjach), procesy przetwarzania informacji zawartych w pamięci autobiograficznej (w tym radzenia sobie z informacjami sprzecznymi). W literaturze anglojęzycznej sugestie te określa się terminem *misinformation*. Termin ten należałoby tłumaczyć jako zniekształcająca, błędna informacja. Określenie to jednak rzadko spotykane jest w polskiej literaturze, gdzie częściej używa się terminu ogólniejszego – sugestia.

Podatność na sugestie to określenie indywidualnej łatwości, z jaką można u jednostki spowodować zmianę sądów, opinii, zachowań itd., poprzez oddziaływanie sugestywne. Termin ten traktowany jest jako zmienna indywidualna i wiązany z konstruktem osobowości⁷. Istnieje prawdopodobnie kilka rodzajów podatności na sugestie, a będąca przedmiotem niniejszych rozważań gotowość do zmiany wspomnień jest jedną z nich. Jest ona definiowana jako „stopień, w którym osoba akceptuje i włącza informację dostarczoną po wydarzeniu do wspomnienia z tego wydarzenia”⁸. W literaturze

⁶ Ibidem; S. Kratochvil, *Psychoterapia*, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1978; L. Chertok, *Między wiedzą a niewiedzą. Studium hipnozy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1989; J. Siuta, op. cit.

⁷ M. Steller, *Commentary: Rehabilitation of the Child Witness*. w: *The suggestibility of Children's Recollections*, red. J. Doris, American Psychological Association, Washington DC 1995, s. 106-109; J. Enders, *The Suggestibility of the Child Witness: The Role of Individual Differences and Their Assessment*, „The Journal of Credibility Assessment and Child Witness Psychology” 1, 1997, nr 2, s. 44-67.

⁸ S. J. Ceci, M. Bruck, *Suggestibility of the Child Witness: A Historical Review and Synthesis*, „Psychological Bulletin” 113, 1993, nr 3, s. 404-405 i cytowana tam literatura.

obecny jest również szerszy sposób definiowania podatności na sugestie, uwzględniający czynniki społeczne oraz emocjonalne. W ujęciu tym analizuje się możliwość oddziaływania sugestywnego przed powstaniem wspomnienia i w sytuacji, gdy osoba jest świadoma różnic w informacjach ze wspomnienia i sugestii. Tak rozumiana podatność na sugestie to: „stopień, w jakim zapamiętywanie, przechowywanie, wydobywanie oraz relacjonowanie wydarzenia [...] może być poddane wpływowi czynników społecznych i psychologicznych”⁹.

Wymienione sposoby definiowania podatności na sugestie odzwierciedlają różnice w zakresach znaczeniowych przypisywanych temu pojęciu. M. Zaragoza¹⁰ twierdzi, że można mówić o dwóch rodzajach podatności na sugestie. Pierwszy związany jest z procesami pamięciowymi (*suggestibility of memory*) i odnosi się do zmian we wspomnieniach dokonanych pod wpływem błędnych informacji. Drugi rodzaj to podatność na sugestie dotycząca składanego zeznania (*suggestibility of testimony*), a więc tego, co osoba mówi (choć niekoniecznie pamięta) w zeznaniu. Gudjonsson i Sigurdsson¹¹ zwracają uwagę, że podatność na sugestie jest cechą odmienną od uległości, ponieważ wiąże się z osobistą akceptacją informacji zawartej w sugestii.

III. UWARUNKOWANIA ODDZIAŁYWANIA SUGESTYWNEGO

Oddziaływania sugestywne i podatność na nie stanowią przedmiot licznych prac. W badaniach uwagę poświęca się różnym kierunkom oddziaływania sugestywnego: dokonywania zmian w istniejących wspomnieniach, wszczęcia nowych wspomnień oraz oddziaływania na rzecz zmniejszenia dostępności fragmentów wspomnień. Badania te prowadzone są zwykle w ramach trójfazowego paradygmatu eksperymentalnego: prezentacja materiału bodźcowego – sugestia – odtwarzanie materiału. Jako bodźców używa się filmów, opowiadań, obrazków, aranżuje uczestnictwo w sytuacjach eksperymentalnych (w roli aktora bądź świadka). Oddziaływania sugestywne przyjmują formę błędnych informacji, pytań sugerujących, zachęcania do tworzenia wyobrażeń i przypuszczeń, udzielania pomocy w odtwarzaniu prawdopodobnego przebiegu zdarzeń.

Wielorakie uwarunkowania podatności na sugestie oraz różnice w zakresie wyników badań sprowokowały próby wyjaśniania zmienności podatności na sugestie za pomocą mechanizmów pośredniczących. Powstałe modele teoretyczne odwołują się do zróżnicowanych czynników poznawczych, emocjonalnych i społecznych jako modyfikatorów wpływu sugestywnego.

⁹ Ibidem, s. 404.

¹⁰ M. S. Zaragoza, *Memory, Suggestibility and Eyewitness Testimony in Children and Adults*, w: *Children's Eyewitness Memory*, red. S. J. Ceci, M. P. Toglia, D. F. Ross, Sprinreg-Verlag, New York 1987, s. 53-78.

¹¹ G. H. Gudjonsson, J. F. Sigurdsson, *The Relationship of Compliance with Coping Strategies and Self-Esteem*, „European Journal of Psychological Assessment” 19, 2003, nr 2, s. 117-123.

Bruck i Melnyk¹² opisują cztery komponenty podatności na sugestie, będące przedmiotem opracowań teoretycznych i badań. Są to:

- 1) efekt błędnej informacji, czyli włączania zasugerowanych informacji do posiadanych wspomnień (*misinformation effect, postevent information effect*),
- 2) błędne monitorowanie źródeł informacji (*source misattribution*),
- 3) tworzenie fałszywych wspomnień (*false memories*),
- 4) podatność na sugestie związana z wpływem czynników społecznych (*interrogative suggestibility*).

Poszczególne komponenty opisane zostały za pomocą szczegółowych modeli teoretycznych, weryfikowanych następnie w badaniach. Poniżej przedstawiono najbardziej reprezentatywne z nich.

IV. MODEL SŁABYCH ŚLADÓW PAMIĘCIOWYCH

Zależności stopnia podatności na sugestie od właściwości pamięci stały się podstawą dla sformułowania teorii głębokości śladu pamięciowego (*trace strength theory*). Teoria ta wyjaśnia mechanizmy włączania zasugerowanych informacji do wcześniej zapisanych w pamięci wspomnień. Według tej teorii im silniejsze, wyraźniejsze ślady pamięciowe z zapamiętanego zdarzenia, tym mniejsze prawdopodobieństwo, iż osoba ulegnie mylącym sugestiom na temat przeżytych doświadczeń¹³. Zaznacza się przy tym, że ślady pamięciowe dotyczące znaczenia informacji są mniej podatne na zniekształcenia w porównaniu ze śladami zawierającymi informacje percepcyjne (pochodzące ze zmysłów). Słabość śladów z oryginalnego wspomnienia zwiększa prawdopodobieństwo zapisania sugestii jako drugiej, konkurencyjnej informacji na temat tego samego wydarzenia. Podczas wydobywania informacji z pamięci (przypominania sobie) zwiększa się szansa przywołania później zapisanej informacji, ponieważ słaby ślad nie jest w stanie konkurować o wydobywanie z nowym¹⁴. Według tej teorii większa podatność dzieci na zniekształcające sugestie wynika z uwarunkowanych rozwojowo właściwości śladów pamięciowych: są one słabsze, bardziej podatne na zacieranie swoich właściwości oraz „nadpisywanie” informacji. Dzieci w porównaniu z osobami starszymi częściej również zapamiętują dosłowną formę bodźców, a rzadziej ich znaczenie, co ma swoje przełożenie na siłę śladów.

Brainerd i Renya¹⁵ rozwinęli opisany model, nazywając go teorią niewyraźnego śladu pamięciowego (*fuzzy trace theory*). Propozycja wymienionych autorów oparta jest na pięciu założeniach:

---

¹² M. Bruck, L. Melnyk, *Individual Differences in Children's Suggestibility: A Review and Synthesis*, „Applied Cognitive Psychology” 2004, nr 18, s. 947-996.

¹³ K. Pezdek, C. Roe, *Memory for Childhood Events: How Suggestible Is It?*, w: *The Recovered Memory/False Memory Debate*, Academic Press 1994.

¹⁴ S. J. Ceci, M. Bruck, op. cit.

¹⁵ C. J. Brainerd, V. F. Renya, *Fuzzy-Trace Theory and False Memory*, „Current Directions in Psychological Science” 11, 2002, nr 5, s. 164-169.

1. Ludzie przechowują i przetwarzają równoległe dwa typy informacji: „dosłowne” ślady pamięciowe informacji sensorycznych (*verbatim traces*) i ślady znaczenia (*gist traces*).
2. Informacje dosłowne i informacje o znaczeniu wydobywane są za pomocą odrębnych procesów. Efektywność wydobywania zależy od (a) rodzaju przypominanych informacji (np. ze rzeczywistych wspomnień łatwiej jest aktualizować informacje percepcyjne, ze wspomnień fałszywych – informacje o znaczeniu bodźców); (b) względnej dostępności wspomnień (obie formy informacji są łatwiej dostępne, jeśli są wzajemnie powiązane); (c) przebiegu procesów zapominania (szybszych dla informacji dosłownych niż informacji o znaczeniu).
3. Oba typy informacji w różnym stopniu i różny sposób mogą wspierać rozwój fałszywych wspomnień.
4. Oba rodzaje pamięci (pamięć informacji sensorycznych i pamięć znaczeń) podlegają prawidłowościom rozwojowym.
5. Oba typy informacji mogą być włączane w tworzenie obrazów pamięciowych. Informacje dosłowne to taki rodzaj informacji sensorycznych, które wydobywając osoba doświadcza jak ich ponowny odbiór, jakby powtórnie uczestniczyła w zdarzeniu. Dane o znaczeniu bodźców są bardziej ogólne i wydobywane owocują subiektywnym poczuciem znajomości informacji. Jeśli ślady pamięciowe znaczenia są bardzo silne, mogą przyczyniać się do powstania wspomnień fantomowych (fałszywych zapisów doznań sensorycznych), te zaś mogą być subiektywnie odbierane jako wskaźniki rzeczywistości wspomnień.

Powyższe założenia stanowią podstawę dla wyjaśnienia wybranych aspektów podatności na sugestie. Brainerd i Renya¹⁶ wskazują, że w sądzie często za wskaźnik wiarygodności zeznania uważa się jego stabilność. Tymczasem z opisaną teorią można wysnuć wniosek o większej (w pewnych okolicznościach) stabilności zeznań opartych o fałszywe informacje. Sytuacja taka może mieć miejsce, gdy wspomnienia fałszywe są oparte na silnych śladach znaczeniowych (dających stabilne i spójne reprezentacje wydarzeń), a prawdziwe – na mniej trwałych (i wewnętrznie niepowiązanych) śladach sensorycznych.

Według opisywanej teorii istnieją sytuacje, kiedy ślady prawdziwych i fałszywych wspomnień mogą być przechowywane jako niepowiązane i, w konsekwencji, rozróżnialne. Wspomnienia prawdziwe zapisane są zwykle za pomocą śladów dosłownych oraz danych znaczeniowych (czasem niepowiązanych ze sobą), fałszywe zaś głównie w oparciu o ślady znaczenia, choć tym ostatnim mogą towarzyszyć wspomnienia fantomowe. Odróżnienie prawdziwych i fałszywych wspomnień jest możliwe, gdy osoba opiera się na śladach sensorycznych. Gdy przypomnienie odbywa się na podstawie informacji znaczeniowych, różnice te zacierają się. Zauważyć przy tym należy, że typ wydobywanych informacji (sensoryczne vs znaczeniowe) zdeterminowany jest z jednej strony przez wskazówki i instrukcje prowadzącego przesłuchanie, z drugiej zaś przez czynniki nie podlegające świadomej manipulacji np. tempo

¹⁶ Ibidem.

zacierania śladów (szybsze dla informacji dosłownych). Odróżnianie fantomowych i rzeczywistych śladów sensorycznych możliwe jest poprzez identyfikację znaków dokonanych operacji poznawczych.

Brainerd i Renya wskazują na pewne cechy fałszywych wspomnień zmieniające się wraz z wiekiem badanych osób. Wprowadzie wiele danych wskazuje, że młodsze dzieci są szczególnie podatne na implantowanie fałszywych wspomnień, jednak z powyższej teorii wynika, iż są to wspomnienia określonego rodzaju. U dzieci wątpliwe jest np. pojawienie się fałszywych wspomnień opartych na znaczeniu powiązanych, odległych od siebie wydarzeń. Zdolność do tworzenia uogólnionych wspomnień (na bazie śladów znaczeniowych odrębnych zdarzeń) rozwija się bowiem relatywnie późno (wymaga posługiwania się złożonymi operacjami poznawczymi).

V. MODEL MONITOROWANIA RZECZYWISTOŚCI

Model monitorowania rzeczywistości rozwijany od wielu lat przez M. Johnson i współpracowników jest szczegółowym i bodajże najpowszechniej przyjętym modelem nawiązującym do konstruktów metapamięci. Modele te, wyjaśniając różnice indywidualne i sposób działania sugestii, nawiązują do indywidualnej wiedzy o wyznacznikach przebiegu procesów pamięciowych, rezultatów uczenia się oraz kontroli działania własnych procesów pamięciowych. Opisują zatem zjawisko błędnego rozpoznawania źródła posiadanych informacji autobiograficznych.

Podstawowymi terminami tego modelu jest monitorowanie źródła (*source monitoring*) i monitorowanie rzeczywistości (*reality monitoring*). Pierwsze z pojęć oznacza proces identyfikacji źródła informacji zawartej w pamięci trwałej. Monitorowanie rzeczywistości jest jednym z rodzajów monitorowania źródła; jest to proces decyzji, prowadzący do rozróżnienia wspomnień rzeczywistych i wyobrażonych wydarzeń autobiograficznych¹⁷. Decyzja o przyporządkowaniu wspomnienia do grupy zdarzeń rzeczywistych bądź wyobrażonych odbywa się zwykle poza świadomością i subiektywnie osoba „po prostu wie”, skąd posiada dane wspomnienie. Jeśli mechanizm automatyczny zawodzi, włączane są procesy świadome – rozważanie zawartości zasobów pamięciowych, relacji wspomnienia z posiadaną wiedzą ogólną i innymi wspomnieniami w oparciu o przekonania na temat działania pamięci¹⁸.

Wskazówkami dla określenia źródła wspomnienia są treściowe i formalne aspekty posiadanych informacji. Cechy te zidentyfikowane zostały w licznych badaniach nad różnicami pomiędzy fałszywymi a prawdziwymi wspomnieniami. Wyniki badań Johnson, Foley, Suengas i Raye¹⁹ dotyczących

¹⁷ D. S. Lindsay, M. K. Johnson, *Reality Monitoring and Suggestibility: Children's Ability to Discriminate Among Memories From Different Sources*, w: *Children's Eyewitness Memory*, s. 192-212; M. K. Johnson, *Reality Monitoring: An Experimental Phenomenological Approach*, „*Journal of Experimental Psychology: General*” 117, 1988, nr 4, s. 390-394; M. K. Johnson, J. Kounios, J. A. Reeder, *Time-Course Studies of Reality-Monitoring and Recognition*, „*Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*” 20, 1994, nr 6, s. 1409-1419.

¹⁸ D. S. Lindsay, M. K. Johnson, op. cit.

indywidualnych kryteriów oceny źródła wspomnień wskazują, że ludzie najczęściej uznają wspomnienia za prawdziwe na podstawie ilości danych sensorycznych (percepcyjnych), kontekstowych oraz powiązania danego wspomnienia z innymi. Wspomnienia wyobrażone najczęściej ocenione są jako mające powiązania z wcześniejszą wiedzą ogólną (semantyczną). W badaniach nad czasem rozpoznawania materiału zidentyfikowana została różnica pomiędzy wspomnieniami wyobrażonymi a rzeczywistymi – obok wcześniej opisaną ilość informacji sensorycznych była to ilość znaków dokonanych operacji umysłowych²⁰. Heaps i Nash²¹ wskazują, że wspomnienia prawdziwe są oceniane (zarówno przez samych badanych jak i przez sędziów kompetentnych) jako bogatsze w szczegóły i bardziej urozmaicone, a także w większym stopniu naznaczone emocjonalnie. Różnice te jednak mogą się zacierać z czasem: szczegółowość wspomnień prawdziwych zmniejsza się, natomiast wielokrotne przypomnienie wspomnienia fałszywego może wzmacniać subiektywne poczucie jego prawdziwości i uzupełnianie szczegółami. Fałszywe wspomnienia były oceniane przez badanych jako bardziej typowe i jednocześnie względnie słabo włączone w wiedzę autobiograficzną (informacje o dalszych konsekwencjach wydarzeń, ich znaczeniu w relacjach z innymi ludźmi czy znaczenie dla innych aktorów). Kolejną cechą odróżniającą prawdziwe i wyobrażone wspomnienia jest perspektywa spostrzegania: fałszywe najczęściej zawierają dane widziane z perspektywy obserwatora, prawdziwe z perspektywy aktora (choć w tej grupie zdarzały się również zdarzenia opisywane z punktu widzenia obserwatora. Heaps i Nash²² wskazują, że wspomnienia autobiograficzne mogą przybierać taką formę, gdy są wspomnieniami zdarzeń trudnych emocjonalnie czy wręcz traumatycznych. Odpowiedzialny za to może być mechanizm dysocjacji).

Lindsay i Johnson²³ twierdzą, że większa podatność na sugestie dzieci w porównaniu z dorosłymi wynikać może z dwóch przyczyn. Po pierwsze, wspomnienia dzieci mogą nie mieć takich cech formalnych, jak wspomnienia dorosłych, cech pozwalających różnicować ich źródło (doświadczenia rzeczywiste vs wyobrażone). Drugie wyjaśnienie opiera się o rozwojowe deficyty metapamięci dzieci: umiejętności metapoznawcze są w okresie dzieciństwa słabo rozwinięte, możliwe więc jest, że dzieci nie wiedzą, czym kierować się przy dokonywaniu takich rozróżnień. Tezę tę potwierdzają cytowane przez autorów badania. Nawet małe dzieci całkiem dobrze radzą sobie z odróżnianiem własnych przeżyć od cudzych. Zdecydowanie słabiej radzą sobie jednak z odróżnianiem wspomnień rzeczywistych od wyobrażonych, przy czym zauważalna jest zależność tych trudności od wieku badanych.

---

¹⁹ M. K. Johnson, M. A. Foley, A. G. Suengas, C. L. Raye, *Phenomenal Characteristics of Memories in Perceived and Imagined Autobiographical Events*, „Journal of Experimental Psychology: General” 117, 1988, nr 4, s. 371-376.

²⁰ M. K. Johnson, J. Kounios, J. A. Reeder, op. cit.

²¹ C. M. Heaps, M. Nash, *Comparing Recollective Experience in True and False Autobiographical Memories*, „Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition” 27, 2001, nr 4, s. 920-930.

²² Ibidem.

²³ D. S. Lindsay, M. K. Johnson, op. cit.

Opisany model podatności na sugestię z racji swej dużej wartości eksplanacyjnej stał się podstawą teoretyczną dla szerokiego nurtu badawczego. Pojawiły się również próby wykorzystania modelu Johnson do celów praktycznych – projektowania procedur przesłuchań dzieci czy treningu wydobywania wspomnień dla małoletnich świadków²⁴.

VI. MODEL POWSTAWANIA FAŁSZYWYCH WSPOMNIEŃ

Loftus²⁵, podsumowując badania nad implantowaniem fałszywych wspomnień, wskazuje, że zauważalny jest względnie stały, powtarzający się w badaniach odsetek osób, które tworzą fałszywe wspomnienia (około 25% badanych, niezależnie od wieku czy rodzaju kreowanego wspomnienia). Z faktu tego wysnuwa wniosek o różnicach indywidualnych w zakresie gotowości do tworzenia fałszywych wspomnień, popierając go wynikami badań nad współzależnością omawianej gotowości z tendencją do dysocjacji (częstości doświadczania zaburzeń w integracji świadomości, pamięci i tożsamości), wyobraźnią, podatnością hipnotyczną oraz podatnością na sugestię w sytuacji przesłuchania. Wprawdzie znaczna część badań nad implantowaniem fałszywych wspomnień odbywała się z udziałem dorosłych, spodziewać się można, iż u pewnej grupy dzieci tworzenie takie odbywać się będzie łatwiej niż u innych.

Hyman i Pentland, twierdzą, że tworzenie fałszywego wspomnienia jest procesem konstrukcyjnym, operowaniem treściami z zakresu samowiedzy i zawartości sugestii. Elementem tego procesu jest zmaganie się z trudnościami monitorowania źródła informacji (określenia, czy konstruowane wspomnienie jest produktem pamięci, czy głównie sugestii otrzymanych od innych osób). W sytuacjach, w których powstają fałszywe wspomnienia, obecne są zwykle trzy elementy: 1) społeczne wymaganie posiadania określonego wspomnienia, 2) społeczna zachęta do konstruowania wspomnień, 3) zniechęcanie do monitorowania źródła posiadanych informacji. Niezależnie od sytuacji (naturalnej np. terapii czy sztucznej – procedury eksperymentalnej), fałszywe wspomnienia pojawiają się najczęściej, gdy obecne są wszystkie wymienione powyżej warunki. Za różnice indywidualne w zakresie gotowości do tworzenia fałszywego wspomnienia odpowiedzialne są cechy osobowe powiązane z wymienionymi warunkami, np. wyobraźnia czy twórczość z gotowością do konstruowania wspomnień, ograniczone kompetencje metapoznawcze z trudnościami w monitorowaniu źródła wspomnień.

Loftus wskazuje, że należy wyraźnie odróżnić osoby, które na skutek działania sugestii wytwarzają przekonanie o możliwości doświadczenia danego zdarzenia (pozostając świadomym źródła hipotez o zdarzeniu), od tych, którzy tworzą fałszywe wspomnienie autobiograficzne. Konieczność wystąpienia

²⁴ K. J. Saywitz, *Children's Testimony: Age-Related Patterns of Memory Errors*, w: *Children's Eyewitness Memory*, s. 36-52; K. L. Thierry, M. J. Spence, *Source-Monitoring Training Facilitates Preschoolers' Eyewitness Memory Performance*, „*Developmental Psychology*” 38, 2002, nr 3, s. 428-437.

²⁵ E. F. Loftus, *Creating Childhood Memories*, „*Applied Cognitive Psychology*” 1997, nr 11, s. 75-86.

wszystkich warunków dla powstania fałszywego wspomnienia potwierdzona została m.in. w badaniach nad wpływem interpretacji snów na przekonania i wspomnienia autobiograficzne. Za pomocą sugestii u badanych osób możliwe było wytworzenie fałszywego przekonania o incydencie zgubienia się w miejscu publicznym²⁶ oraz doświadczenia napaści przed trzecim rokiem życia²⁷. Jak zostało zaznaczone już wcześniej, tylko część z badanych osób, które wytworzyły w sobie przekonanie o doświadczeniu danego zdarzenia, stworzyła jego wspomnienie.

Na podstawie analizy badań Mazzoni, Loftus i Kirsch²⁸ zaproponowali trójfazowy model rozwoju fałszywych wspomnień. Składa się on ze spostrzeżenia wydarzenia (opisanego w sugestii) jako możliwego do przyjęcia; wytworzenia przekonania (osobistego, autobiograficznego) o prawdopodobieństwie doświadczenia danego wydarzenia we własnej przeszłości oraz interpretacji własnych myśli i fantazji o wydarzeniu jako elementów własnego wspomnienia.

VII. MODEL PODATNOŚCI NA SUGESTIE W SYTUACJI PRZESŁUCHANIA

Model podatności na sugestie w sytuacji przesłuchania (*interrogative suggestibility*) Gudjonssona i Clarka²⁹ opiera się na założeniu, że stopień podatności na sugestie zależy od przyjętych przez osobę strategii radzenia sobie z sytuacją przesłuchania. W sytuacji tej przesłuchiwanemu towarzyszy niepewność dotycząca prawdziwości udzielanych odpowiedzi. Zdarza się bowiem, że osoba nie pamięta dokładnie (lub wcale) szczegółów, o które jest pytana. Im wyższy jest stopień niepewności, tym bardziej prawdopodobne przyjęcie sugestii. Kolejnym elementem jest zaufanie do przesłuchującego, a więc oczekiwanie, że jego intencje są szczerze i że nie będzie używał żadnych „podstępów” w trakcie przesłuchania. Prawdopodobieństwo przyjęcia sugestii zależy od jej subtelności, wystarczającej, by nie podważyć zaufania do przesłuchującego. Według Gudjonssona i Clarka, istnieje zależność pomiędzy wymienionymi aspektami sytuacji przesłuchania: im dokładniej zapamiętane zdarzenie (a więc mniejsza niepewność), tym większe prawdopodobieństwo identyfikacji błędnych sugestii ze strony przesłuchującego i mniejsze możliwości sugerowania w oparciu o zaufanie interpersonalne. Ostatnim aspektem jest oczekiwanie sukcesu przez składającego zeznanie, czyli

²⁶ G. A. L. Mazzoni, E. F. Loftus, A. Seitz, S. J. Lynn, *Changing Beliefs and Memories Through Dream Interpretation*, „Applied Cognitive Psychology” 1999, nr 13, s. 125-144.

²⁷ G. A. L. Mazzoni, P. Lombardo, S. Malvagia, E. F. Loftus, *Dream Interpretation and False Beliefs*, „Professional Psychology: Research and Practice” 30, 1999, nr 1, s. 45-50.

²⁸ G. A. L. Mazzoni, E. F. Loftus, I. Kirsch, *Changing Beliefs About Implausible Autobiographical Events: A Little Plausibility Goes a Long Way*, „Journal of Experimental Psychology: Applied” 7, 2001, nr 1, s. 51-57.

²⁹ G. H. Gudjonsson, op. cit. i cytowana tam literatura.

dostarczenia pełnego zeznania. Jeśli poprzednie dwa warunki zostaną spełnione, ale świadek nie będzie zakładał konieczności dostarczenia pełnego zeznania, przejawiać może opór wobec sugestii w postaci odpowiedzi „Nie wiem”, „Nie pamiętam” lub „Nie jestem pewien” (gdy jego wspomnienia nie będą wystarczająco wyraziste). Twórcy modelu zaznaczają, że wielu ludzi błędnie zakłada, iż powinni znać odpowiedzi na wszystkie zadawane pytania, że takie jest oczekiwanie przesłuchujących. Duża niepewność, zaufanie interpersonalne i oczekiwanie sukcesu podwyższają prawdopodobieństwo ulegania wpływom sugestywnym.

Poziom podatności na sugestie determinuje przyjęta przez osobę strategia radzenia sobie z opisanymi elementami sytuacji przesłuchania. Strategie unikowe (unikanie krytycznej oceny sytuacji i pozytywna autoprezentacja wobec przesłuchującego) w największym stopniu sprzyjają przyjmowaniu sugestii. Aktywne strategie poznawcze (np. przyjęcie założenia, że nie jest możliwa znajomość odpowiedzi na wszystkie pytania przesłuchującego), a także aktywne strategie behawioralne (np. podejmowanie wysiłków przywoływania odpowiednich wspomnień lub obiektywnej oceny sytuacji) pozwalają oprzeć się oddziaływaniu sugestywnemu.

Ważnym rodzajem sugestii obecnych w interakcji przesłuchania są sprzężenia zwrotne na temat udzielanych odpowiedzi. Autorzy poświęcają im sporo uwagi zarówno w rozważaniach teoretycznych, jak i badaniach. Negatywne sprzężenia zwrotne poprzez podwyższenie lęku oraz obniżenie samooceny wpływają na zwiększenie niepewności i w konsekwencji powodują wzmocnienie strategii poszukiwania informacji na zewnątrz.

Większą podatność na sugestie dzieci Gudjonsson wiąże ze szczególnym układem opisanych aspektów sytuacji przesłuchania: wysokim stopniem niepewności (związanej z rozwojowymi deficytami pamięci), wynikającym z treningu socjalizacyjnego zaufaniem do przesłuchującego jako osoby dorosłej i oczekiwania sukcesu w dostarczeniu odpowiedzi osobie dorosłej. Autor zwraca uwagę również na presję odczuwaną przez dziecko w sytuacji przesłuchania, zwłaszcza wobec negatywnych informacji zwrotnych (zakomunikowania dziecku, że jego odpowiedzi były błędne i prośby o ponowne odpowiedzi). Warunki te determinują zwiększoną (poza różnicami indywidualnymi) podatność na sugestie dzieci jako grupy.

Opisane modele teoretyczne wyjaśniają zmienność podatności na sugestie za pomocą określonych mechanizmów: właściwości pamięci, kompetencji metapoznawczych, szczególnych nacisków społecznych i indywidualnych sposobów radzenia sobie z nimi. Modele te, mimo różnego stopnia ogólności, traktować można jako komplementarne względem siebie. Wyjaśniają bowiem określony zakres bądź aspekt zagadnienia (kreowanie nowych wspomnień / modyfikacja starych, oddziaływanie na wspomnienia / oddziaływanie na relację ze wspomnieniami). Powyższy pogląd nie jest jednak powszechny wśród samych twórców modeli.

VIII. PODATNOŚĆ NA SUGESTIE JAKO WŁAŚCIWOŚĆ RELACYJNA. W STRONĘ NOWEGO UJĘCIA?

W literaturze przedmiotu upowszechnia się pogląd, że wiarygodność jest raczej cechą zeznania niż osoby, która go dostarczyła. Badania bowiem wskazują, że obok cech indywidualnych wiarygodność warunkują również cechy zapamiętanego zdarzenia oraz cechy sytuacji, w jakiej składane było zeznanie. Dane te skłaniają do wniosku o konieczności włączenia sytuacyjnych uwarunkowań do modelu podatności na sugestie. Istnieją sytuacje, gdy znaczenie tych determinant jest szczególnie duże, jest to m.in. oskarżenie o przemoc wewnątrzrodzinną ze strony ojca (fizyczną, seksualną) pojawiające się w kontekście konfliktu między małżonkami.

Analiza wymienionych sytuacji stanowiła przyczynę dla podjęcia próby sformułowania autorskiego modelu uwarunkowań oddziaływania sugestywnego w bliskiej relacji (tu: matka – dziecko). Podstaw teoretycznych przy jego opracowaniu dostarczyły: teorie komunikacyjne³⁰, teoria przywiązania społecznego³¹ oraz modele podatności na sugestie. Proponowany model oparty został na założeniu, zgodnie z którym występowanie oraz efekt sugerowania zależne są od cech indywidualnych osób uczestniczących w procesie komunikacji oraz cech relacji ich łączącej. Jeśli parę biorącą udział w procesie sugerowania wiąże silna więź emocjonalna (a tak jest w przypadku, gdy matka sugeruje pewne informacje o ojcu dziecku), cechy tej więzi determinować będą przebieg sugerowania. Model w formie graficznej przedstawiony został na rysunku.

Za istotne dla przebiegu sugerowania czynniki podmiotowe uznano: styl komunikacji o bodźcach zagrażających osoby sugerującej (tu: matki) oraz podatność na sugestie dziecka. Przez styl komunikacji o bodźcach zagrażających rozumiana jest uwarunkowana indywidualnie preferencja sposobów przekazywania własnemu dziecku informacji o potencjalnie zagrażających, niejednoznacznych bodźcach. Elementem stylu komunikacji jest tendencja do sugerowania, a więc skłonność do włączania w tok komunikacji sugestii zniekształcających informacje o rzeczywistości. Sugestie te używane mogą być w celu minimalizacji spostrzeganego przez dziecko zagrożenia (sugestie umniejszające) lub też jego wyolbrzymienia (sugestie wyolbrzymiające).

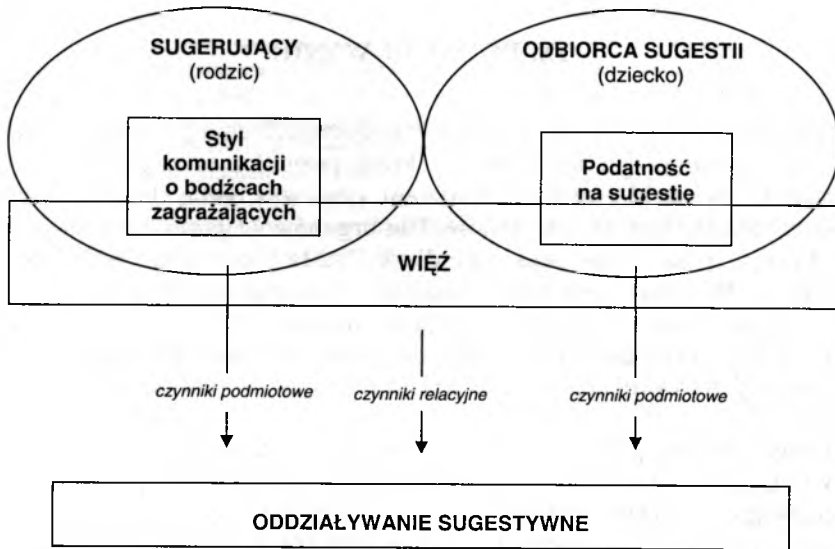
Indywidualny styl komunikacji o bodźcach zagrażających sugerującego oraz podatność na sugestie dziecka (i jego gotowość do modyfikacji wspomnień) są determinowane przez reprezentacje bliskich relacji każdej z osób. Należą do nich: reprezentacje przywiązania (relacji, w których jest się osobą otaczaną opieką) a także reprezentacje sprawowania opieki (relacji, w której sprawuje się opiekę). Powyższe założenie oparte zostało na licznych badaniach prowadzonych w nurcie teorii przywiązania społecznego i wskazujących na udział

³⁰ J. Habermas, *Teoria działania komunikacyjnego*, t. 1-2, PWN, Warszawa 1999-2002.

³¹ J. Bowlby, *The Growth of Independence in the Young Childhood*, „Royal Society of Health Journal” 1956, nr 76, s. 587-591; M. D. S. Ainsworth, *Attachments and Other Affectional Bonds across the Life Cycle*, w: *Attachment Across the Life Cycle*, red. C. M. Parkes, J. Stevenson-Hinde, P. Marris, Routledge, London 1999, s. 33-51.

Rysunek

Uwarunkowania oddziaływania sugestywnego w bliskiej relacji

wymienionych reprezentacji w procesach percepcji zagrożenia, wsparcia a także regulacji emocjonalnej³². Do autorskiego modelu włączone zostały również pewne cechy podmiotowe dziecka (kompetencje poznawcze oraz reaktywność emocjonalna), których znaczenie ukazują badania indywidualnej podatności na sugestię.

Zaproponowany model poddany został wstępnej weryfikacji empirycznej. W tym celu przeprowadzone zostały badania eksperymentalne z udziałem 72 par matek i ich dzieci³³. Uzyskane wyniki pozwalają na potwierdzenie podstawowych założeń modelu. Wskazują, że wśród matek istnieją różnice w sposobach komunikowania dzieciom informacji o bodźcach zagrażających: część matek w tok komunikacji spontanicznie włącza zniekształcające sugestię. Style komunikacji matek o bodźcach zagrażających uwarunkowane są przez jej wewnętrzny model operacyjny sprawowania opieki, a więc sposób, w jaki spostrzega siebie, swoje dziecko i relację między nimi z perspektywy sprawowania opieki. Wśród dzieci zaobserwowano różnice w zakresie dokonywanych przez nie zmian we wspomnieniach ze zdarzenia z udziałem ojca. Jednym z czynników wywołujących owe zmiany było oddziaływanie sugestywne matek.

³² J. A. Crowell, D. Treboux, *A Review of Adult Attachment Measures: Implications for Theory and Research*, „Social Development” 1995, nr 4, s. 294-327; *Attachment from Infancy to Adulthood*, red. K. E. Grossmann, K. Grossmann, E. Waters, Guilford Press, New York 2005; C. H. Zeanah, T. F. Anders, *Subjectivity in Parent – Infant Relationships: A Discussion of Internal Working Models*, „Infant Mental Health Journal” 8, 1987, nr 3, s. 237-250.

³³ M. Zielona-Jenek, *Wpływ oddziaływania sugestywnego matki na wspomnienia dziecka*, Instytut Psychologii UAM, Poznań 2006 (niepublikowany maszynopis rozprawy doktorskiej).

Na wielkość tych zmian wpływ miały takie czynniki, jak: jakość relacji dziecka z matką (osobą sugerującą) oraz jakość relacji z ojcem (bohaterem wspomnień i sugestii).

IX. PODSUMOWANIE

Zeznanie dziecka, w którym opisuje ono doświadczenia przemocy (zwłaszcza wewnątrzrodzinnej) jest zeznaniem z kilku powodów szczególnym. Z jednej strony, jest ono zwykle ważnym dowodem, ponieważ cechą charakterystyczną tego typu czynów jest ich sekretność. Dla organów ścigania oznacza to często brak innych poza dzieckiem świadków, mała ilość lub brak dowodów rzeczowych. W takich sytuacjach jednym z podstawowych dowodów popełnionego czynu może być zatem zeznanie dziecka. Od jego wartości zależy z jednej strony przyszłość oskarżonego (skazanie bądź uniewinnienie), z drugiej zaś samego dziecka (uruchomienie prawnych środków działania na rzecz jego ochrony).

Z drugiej strony, gdy oskarżenie pojawia się w określonych okolicznościach (kiedy nadużycia ze strony jednego rodzica ujawniane są w sytuacji konfliktu rodzodowego rodziców), zasadnym staje się pytanie o zdolność dziecka do składania zeznań wiarygodnych oraz możliwość ich zniekształcenia przez wpływ innych osób. Wskazuje się, iż wpływ ten wynikać może z różnych przyczyn: celowej manipulacji rodzica, jego nieświadomej nadinterpretacji zdarzenia, wreszcie chęci dziecka by pozostać lojalnym wobec jednego z rodziców³⁴. Sytuacje te pokazują, że w określonych okolicznościach pytanie o zniekształcający wpływ sugestii jest pytaniem zasadnym i domagającym się rozważenia. Oddziaływanie sugestywne i podatność na sugestię jest zagadnieniem stale obecnym w rzeczywistości sądowej. Dotyczy ono zarówno dorosłych jak i dzieci, choć tych ostatnich bardziej, z racji trwającego intensywnego rozwoju. Powyższe tezy nie podważają zasadności korzystanie przez organy procesowe z zeznań świadków (także dzieci). Nawet bardzo podatna na sugestię osoba (np. małe dziecko) może bowiem dostarczyć cennych zeznań, jeśli przesłuchiwana jest w sposób dostosowany do jego rozwojowych możliwości i ograniczeń oraz gdy jej zeznanie jest właściwie ocenione w kontekście innych danych. Postawą do oceny wiarygodności zeznań powinny być trafne i zweryfikowane empirycznie modele wyjaśniających zagadnienie. Przedstawiony przegląd temu zadaniu miał posłużyć.

*Dr Monika Zielona-Jenek jest pracownikiem
Terenowego Komitetu Ochrony Praw Dziecka
w Poznaniu.
monikazj@poczta.onet.pl*

³⁴ M. J. Akerman, *Podstawy psychologii sądowej*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.

SUGGESTION INFLUENCED DISTORTED TESTIMONY OF MINORS

Summary

Suggestion is one of influences that may distort child witness testimony. Suggestion may originate from many sources, important ones being the child's parents, people who are trusted, the guardians as well as those who create the child's way of perception of the reality. One of the examples of an attempt of distorting child's testimony is a situation of domestic violence in marital conflicts made public. Parents who experience difficult emotions and encounter own problems often include children into their conflict and try to influence their memories about the other parent. In disputes and family court proceedings children testimony is a common and important proof. Consequently, an adequate estimation of potential testimony distortions and certainty of testimony credibility are crucial. The paper contains a review of theoretical models of suggestion which use different psychological mechanisms to explain its course.